Route Educational and Social Science Journal

Volume 1(2), April 2014

HASAN KHALED AL-MAWLAWI'S SUFISM DICTIONARY ISTILAHATI MASHAYIKH AND SUFISM TERMS WHICH LOCATED IN ISTILAHATI MASHAYIKH

HASAN HÂLİD EL-MEVLEVÎ'NİN "ISTILÂHÂT-I MEŞÂYIH" ADLI TASAVVUF SÖZLÜĞÜ VE ESERİN SON KISMINDA YER ALAN TASAVVUFÎ TABİRLER

***Fatih BAŞPINAR*[1]**

Abstract

Sufism is a very special area which has been expressed itself by using special terms and has been created its own literature. To understand works written about sufism we need books named sufism dictionary. We could consider a number of tractates named *miftah* and books named like *istilahati sufiye* which have been written about sufism terms. Hasan Khaled al-Mawlawi's Istilahati Mashayikh is such book we worked on. The author has a number of poems which have been unfortunately lost. We have only works of him Istilahati Mashayikh, Sharhi Ashqnamei Dil, and a few little tractates. Cause Hasan Khaled gave informations about sufism terms shortly, it could be said that his book was a brief dictionary. Despite this, Istilahati Mashayikh contains over 850 sufism terms. It has been prepared by utilizing Seyyid Şerif Cürcânî's *Ta'rîfât*, Ibn Arabi's *Istılâhât*, Kāşânî's *Istılâhât-ı Sûfiyye*, İsmâîl Ankaravî's *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, *Kasîde-i Tâiyye Şerhi*, *Minhâcü'l-Fukarâ,* Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî's *Câmiu'l-Usûl*, Muhammed Lâhicî's *Gülşen-i Râz Şerhi* and Şeyh Sa'deddîn Nakşbendî's *Hall-i Rumûz*. Although that dictionary was a translation, Hasan Khaled has been added some his own explanations about terms. Whether one of them has missing parts, whe have two manuscripts of that dictionary. Under a separate title, the author has been explained terms like ebru, şarap, sâkî, harâbât, kadeh, put, çeşm which has some special meanings in sufies' language. Knowing meanings of these terms is critically important for readers or researchers to understand sufistic texts and especially sufistic poems.

Keywords: Hasan Khaled al-Mawlawi, Istilahati Mashayikh, sufism dictionary, sufism terms.

Özet

Tasavvuf, özel kavramlar kullanarak kendini ifade etmiş ve bu şekilde kendine literatür oluşturmuş bir ilim dalıdır. Bu alanda yazılmış eserleri iyi anlayabilmek için tasavvuf sözlüğü adı altında toplayabileceğimiz eserlere ihtiyaç vardır. Miftah adını taşıyan birtakım risaleler ve ıstılâhât-ı sûfiye gibi adlarla anılan ve tasavvuf terimlerini ele alan eserler bu kabildendir. Hasan Halid el-Mevlevî'nin Istılâhât-ı Meşâyıh adlı eseri de böyle bir tasavvuf sözlüğüdür. Müellifin birtakım şiirleri de vardır, ancak bunlar kaybolmuştur. Elimizde Istılâhât-ı Meşâyıh adlı sözlüğü ile Şerh-i Aşknâme-i Dil adlı şerhi ve birkaç risalesinden başka eseri bulunmayan Hasan Hâlid'in sözlükte verdiği bilgiler kısadır. Bu bakımdan muhtasar olarak niteleyebileceğimiz eser, öte taraftan 850'yı aşkın maddeyi ihtiva etmesiyle hacimli bir eserdir. Sözlük, Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Ta'rîfât*, İbn Arabî'nin *Istılâhât,* Kāşânî'nin *Istılâhât-ı Sûfiyye*, İsmâîl Ankaravî'nin *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, *Kasîde-i Tâiyye Şerhi*, *Minhâcü'l-Fukarâ*, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin *Câmiu'l-Usûl*, Muhammed Lâhicî'nin *Gülşen-i Râz Şerhi* ve Şeyh Sa'deddîn Nakşbendî'nin, *Hall-i Rumûz* adlı eserlerinden hareketle hazırlanmıştır. Tercüme ağırlıklı olmakla beraber müellifin kendi ilavelerini de barındıran sözlüğün, biri eksik olmak üzere iki nüshası elimizde bulunmaktadır. Müellif sufilerin dilinde özel anlamları olan ebru, şarap, sâkî, harâbât, kadeh, put ve çeşm gibi toplam kırk dört tabiri eserin sonunda müstakil bir başlık altında ele almıştır. Genelde tasavvufî metinlerin özelde şiirlerin anlaşılmasında bu tabirlerin manalarının iyi bilinmesi okuyucu ve araştırmacı için önem arzetmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Hâlid el-Mevlevî, Istılâhât-ı Meşâyıh, tasavvuf sözlüğü, tasavvufî tabirler.

[1] Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, fbpinar@yahoo.com

GİRİŞ

Tasavvuf "Hakk'ın hoşnutluğunu kazanmak ve ebedî saadete ermek için nefisleri temizleme, ahlâkı tasfiye, iç ve dışı tenvir, suret ve sireti tezkiye hâllerinden bahseden bir ilim" (Eraydın, 2012: 55) şeklinde tarif edilmektedir. Buradan tasavvufun konusunun güzel ahlâk edinmek manasına geldiği de söylenebilir. İslam'ın bir bilgi olarak değil, zevk ve hâl olarak yaşanmasına dayalı tasavvufun nefsi bilmek, kalbi bilmek, fenaya ermek ve Hakk'a vâsıl olmak gibi konu ve kavramları vardır. Zevk ve hâlin kelimelerle ifade edilmesi doğrudan mümkün olmadığından dolayı tasavvuf erbabı çoğu zaman kapalı/imalı söyleyişlere başvurmuşlardır. Kimi zaman da kendi yollarına yabancı kimselerden bu anlamları gizlemek için bu yolu tercih etmişlerdir (Kara, 1999: 209) Bu yüzden hem tasavvufu hem de bu mecazlı ifadeleri açıklayan eserlerin yazılması ihtiyacı doğmuştur.

Büyük çoğunluğu Arapça, bazısı Farsça olan tasavvuf terimlerinin sayısı hususunda kesin bir bilgi vermek mümkün değildir. Bu terimlere sufilerce yazılmış, mesela Kuşeyrî'nin *Risâle*'si, Hücvirî'nin *Keşfü'l-Mahcûb*'u gibi tasavvuf konularından bahseden eserlerde rastlayabileceğimiz gibi, müstakil olarak tasavvuf ıstılahlarını izah eden, mesela Abdürrezzâk Kâşânî'nin *Istılâhât-ı Sûfiyye*'si gibi sözlük niteliğindeki eserlerde de bu terimleri bulabiliriz. Tasavvuf terimlerini Istılâhâtü's-Sûfiyye adıyla anlatan ilk eser Kâşânî'ninkidir. Hasan Hâlid el-Mevlevî'nin *Istılâhât-ı Meşâyıh*'ını da bu kategoride sayabiliriz. Tercüme-telif karışık olarak yazılan eser, izahları bakımından muhtasar olsa da 850'yi aşkın tasavvuf terimini izah etmiş olması bakımından önemlidir. Kâşânî'de 500 civarında terim olduğu (Kara, 1999:211) düşünülürse, bu sayının hiç de az olmadığı anlaşılacaktır. Eserin ilgi çekici bir diğer tarafı da Hasan Hâlid el-Mevlevî'nin eserin son kısmında ebru, çeşm, şarap ve meyhane gibi bazı tabirleri ayrı bir başlık altında ele almış olmasıdır.

Hasan Hâlid el-Mevlevî'nin Hayatı

Hasan Hâlid hakkında bilgi veren eserler, *Son Asır Türk Şairleri* (İnal, 2000: 790-792) ve *Osmanlı Müellifleri* (Bursalı Mehmed Tâhir, 2005: 174-175) ile Ahmet Bâdî Efendi'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne* (Adıgüzel, 2008: 142-144)'sidir. Bunlara göre:

Salih Ağa isminde bir zaptiye yüzbaşısı ve Rufâî şeyhi babanın oğlu olarak 1261 veya 1262 (1845-6) yılında İstanbul'da Eyüp Otakçılar mahallesinde doğmuştur. Merkezi Şumnu'ya taşınan İkinci Ordu'ya 1279 (1862-63) veya 1281 (1864-65)'de girmiştir. Daha sonra vazifesinde ilerlemiş, Rusya meselesi dolayısıyla Edirne'ye nakledilen bu ordunun 1294 (1877) yılında Erkân-ı Harbiye Dairesi mümeyyizliğine yükselmiştir. Ardından 3. Şube Müdür Muavinliğine, 13 Mart 1311 (26 Mart 1895)'de 4. Şube Müdür Muavinliğine ve 3 Ağustos 1312 (16 Ağustos 1896)'de ise Levâzım 2. Şube Müdürlüğüne tayin edilmiştir. 13 Kânûnıevvel 1320 (26 Aralık 1904)'de emekli olan Hasan Hâlid, 7 Şaban 1324 (25 Eylül 1906)'te Edirne'de vefat etmiş ve Muradiye Camii haziresine defnedilmiştir (İnal, 2000: 791). Buna göre Gölpınarlı'nın *Osmanlı Müellifleri*'ne dayanarak verdiği İstanbul'da vefat ettiği ve Edirnekapısı Mezarlığı'na defnolunduğu (1967: I-264) bilgisinin izahı mümkün görünmüyor.

İbnülemin Mahmut Kemal'e oğlu Ahmed Remzi Bey'in verdiği bilgilere göre, Hasan Hâlid kendi gayretiyle Arapça ve Farsça öğrenmiş, Edirne Mevlevihanesi'nde mesnevihanlık yapmış, vefatına kadar hem adı geçen mevlevihanede hem de Eski Cami'de vaazlar vermiştir. Ömrünü ilmî araştırmalarla geçiren Hasan Hâlid'in, Edirne'de bulunan Muradiye Camii ve Eski Cami'de hat yazıları vardır. Şahsi kütüphanesi Edirne'de vuku bulan muharebeler sırasında mahvolmuştur (İnal, 2000: 791).

Şumnu'da bulunduğu esnada Hâlidiyye şeyhlerinden Feyzullâh Efendi'ye, Edirne'ye geldiğinde ise Mevlevi şeyhi Hacı Ali Eşref Dede'ye intisap etmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 2005: 174; Adıgüzel, 2008: 142).

Başka bir zatın biyografisi için kendisinden bir şeyler sorduğu sırada onunla kısa süreli olarak görüşme imkânı bulan İbnülemin, Hasan Hâlid'in münevver, güzel konuşan, edepli ve gösterişten uzak bir kimse olduğunu kaydetmektedir (İnal, 2000: 791).

Eserleri

1. *Şerh-i Aşknâme-i Dil:* Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in *Aşknâme* adlı mesnevisinin şerhidir. 92 beyitten oluşan *Aşknâme*:

Işk der-ceyb-i ehl-i mahfî bûd

Nâgehânî cemâl-i hîş numûd

beytiyle başlamakta ve:

Her ki û sâdık u musaddik nîst

Û mukallid bûd muhakkik nîst

beytiyle sona ermektedir. Mesnevinin ilk 23 beytini şerheden eserin birinci kısmı 1305 (1887-88) yılında basılabilmiştir. Müellifin basılan tek eseri olan ve 96 sayfadan oluşan bu kitabın şerh kısmı 32-96. sayfalar arasıdır.

2. *Istılâhât-ı Meşâyıh:* Bu makalenin konusunu teşkil eden ve tasavvuf ıstılahlarını açıklayan bu sözlük hakkında aşağıda daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

3. Muallim Naci'nin *"Reng-i ruhsârın gibi her renginin hayrânıyım"* matlaı ile başlayan gazelin iki beytine yazılmış şerh.

4. Mevlânâ Celâleddîn ve Sadreddîn Konevî'nin ahlâk ve faziletlerini anlatan bir eser.

5. Bir şehidin ahvaline dair bir risale.

Bu eserlerden son üçünün basılıp basılmadığı hususunda bir bilgi bulamadığımız gibi, bunların herhangi bir yazmasına da rastlayamadık. Dolayısıyla şimdilik bu eserlere kayıp nazarıyla bakmak durumundayız.

Bunlardan başka müellifin şiirleri de vardır. Ancak şahsi kütüphanesinin Edirne'deki muharebeler sırasında mahvolması dolayısıyla kaybolmuştur. Şiirlerinden elimizde olanları nesre çevirileri ile birlikte aşağıya aldık.

Hasan Hâlid'in oğlu, şu gazelin *Hazîne-i Fünûn*'da neşredilmesi sayesinde elde kalabildiğini söylüyor:

Gazel

Arz etmek eğer ister isem dildeki râzı
Hâmem tutuşur şerh edemez sûz u güdâzı

Sûfî edemez hall-i rumûzât-ı hakîkat
Yokdur kütüb-i medresede dildeki yazı

Gel mu'tekif-i hücre-i dil ol da nazar kıl
Vahdet elinin nice imiş bahs-i dırâzı

Meyhânede bahş oldı bana neşve-i idrâk
Bildim ne imiş şûr-ı meyi nâle-i sâzı

Hâlid der-i feyz-âver-i Mollâya kulum kul
Yuf eyler isem gayrı yere arz-ı niyâzı (İnal, 2000: 791)

[= Eğer gönüldeki sırrı anlatmak istesem elimdeki kalem tutuşur da o yanmayı ve erimeyi şerh edemez. Sufi, hakikatin remizlerini çözemez, çünkü medrese kitaplarında gönüldeki yazı yoktur. Gel, gönül hücresinde itikâfa çekil de bir bak; vahdet diyarının

uzun bahsi nasılmış gör. İdrak sevinci bana meyhanede bahşedildi; böylece şarabın coşkunluğu, kamışın/ neyin inleyişi ne imiş, bildim. Ey Hâlid! Ben Mevlânâ'nın feyiz veren kapısında kulum; eğer başka bir yere niyazımı/ ihtiyacımı arz edersem bana yuh olsun.]

Bursalı Mehmed Tâhir aşağıda yer alan gazelin ilk iki beytini zikrederken Ahmet Bâdî Efendi ise şiirin tamamını eserine almıştır:

Gazel

Meydeki keyfiyyet-i teşvîşi idrâk eyleriz
Nâle-i neyle gönül mülkün tarabnâk eyleriz

Neşveyâb-ı câm-ı feyz-i Mevlevîyiz tâ ebed
Nûş-ı meyle gûş-ı neyle raksı bî-bâk eyleriz

Meyle neyle âlem-i vecd ü tarabda mest olup
Câme-i vehmi o keyfiyyetle sad çâk eyleriz

Zevk-i meyle vecd-i neyle germ olunca bezmimiz
Döne döne kıblemiz mâfevk-ı eflâk eyleriz

Biz hevâ-yı nây ile açıp cenâh-ı şevkımız
İktizâ-yı seyr-i aşk-ı şâh-ı levlâk eyleriz

Zerr-i kân-ı âfitâb-ı Mevlevîyiz gerçi biz
Devrimizle âfitâb-ı çarhı çâlâk eyleriz

Herkesi bir tavr ile sermest ü raksân görmüşüz
Lîk Hâlid biz bu sırrı ketm ü imsâk eyleriz (Bursalı Mehmed Tâhir, 2005: 175; Adıgüzel, 2008: 143)

[= Biz şaraptaki karışıklık hâlini idrak eder, neyin inleyişiyle gönül ülkesini şenlendiririz. Ebediyete kadar Mevlânâ'nın feyiz kadehiyle şenlenir, şarap içip ney dinleyerek korkusuzca semâ ederiz. Şarap ve neyle vecd ve sevinç âleminde sarhoş olup o hâl ve keyifle vehim elbisesini yüz parça ederiz. Şarabın zevki, neyin vecdi ile meclisimiz şenlenince döne döne kıblemizi feleklerin de üstüne çıkarırız. Neyin havasıyla şevk kanadımızı açar, *levlâk* sultanı Hazreti Peygamberin aşkında dolaşmanın gereğini yerine getiririz. Mevlevî güneşinin madeninde kıymetsiz bir parça olsak da dönüşümüzle gökteki güneşi hareketlendiririz. Ey Hâlid! Biz herkesi bir tavırla sarhoş ve rakseder görmüşüz, ancak bu sırrı saklar, ağzımızı açmayız.]

Aşağıdaki gazel de İsmail Safâ'ya nazire olarak yazılmıştır:

Gazel

Çünki meyl-i tab'ımın var iştimâli dağlara
Kenz-i dilden eylerim nesr-i leâlî dağlara

Vech-i her zerre tecellîgâh-ı zevk-ı cândur
Hâs değildir nûr-i vech-i Zülcelâlî dağlara

Gerçi her zerre hakîkat nurunun bir tavrıdır
Lîk Hakkın düşdü mîkât-ı visâli dağlara

Her nazarda başka bir ma'nâ-yı ulvî berk urur
Ayn-ı hikmet-bînin olsa iştimâli dağlara

Bir hazîn dîdâr-ı hikmet hîre-bahş-i cân olur
Zîb olunca kudretin bedr ü hilâli dağlara

Eyledin Hâlid safâ-yı dil ile arz-ı vefâ
Tab'-ı Nâcî eylemez mi meyl-i âlî dağlara (Adıgüzel, 2008: 143-144)

[= Tabiatımdaki meyil dağlara doğru çevrilince gönül hazinesinden oralara inciler saçarım. Zülcelal'in cemali nuru yalnızca dağlara has değildir, her zerrenin yüzünde can zevki tecelli eder. Her zerre hakikat nurunun bir tavrıdır, ancak Hakk'a kavuşmanın mikat yeri dağlara düşmüştür. Hikmeti gören göz dağlara çevrilse her bakışta başka bir yüce mana şimşek çakar. Kudretin ay ve hilali dağları süsleyince bir hazin hikmet manzarası can gözünü kamaştırır. Ey Hâlid! Sen gönül hoşluğu ile vefa gösterdin. Artık Nâcî'nin tabiatı dağlara bir büyük meyil göstermez mi?]

Muhtasar Bir Tasavvuf Sözlüğü: Istılâhât-ı Meşâyıh

Hasan Hâlid'in ilmî araştırmalarının bir mahsulü sayılması gereken *Istılâhât-ı Meşâyıh*, tasavvuf ıstılahlarını kısaca izah eden bir tasavvuf sözlüğüdür. Ahmet Bâdî Efendi, müellif tarafından Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa, Mevlânâ Dergahı postnişini Abdülvâhid Çelebi ve İzmir'de Mevlevi muhiplerinden Hoca İsmail Efendi'ye bu sözlükten birer nüsha verildiğini zikrediyor (Adıgüzel, 2008: 142-143). Müellife ait nüsha ile beraber en az dört nüshası bulunması gereken eserin yayımlanma imkânı bulamadığı da anlaşılıyor. Biz eserin yalnızca iki nüshasını tespit edebildik. Bunlardan Mevlânâ Müzesi yazmaları arasında 1671 numarayla kayıtlı olan ilk nüsha *abdü'l-Ehad* maddesiyle bitmektedir. Gölpınarlı, çelebilik makamına arz edilen bir eserin noksan olmaması gerektiğini, bu noksan nüshanın bir aslının bulunması lazım geldiğini söylüyor (1967: 264). Kanaatimize göre bu nüsha müellifin Abdülvâhid Çelebi'ye verdiği nüshadan çoğaltılmış, ancak yarım kalmıştır. 279 yapraklık bir deftere varakların arkaları boş kalacak şekilde istinsah edilen nüsha, 18 satır üzere rik'a hattı ile yazılmıştır.

Eserin ikinci nüshası ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda Osman Ergin yazmaları arasında 276 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. 111 yapraktan oluşan nüsha, 20 satır üzere rik'a hattı ile yazılmıştır. Madde başları ile metin içinde geçen Arapça ibare ve alıntıların üzerleri kırmızı ile çizilmiştir.

Bu ikinci nüshaya göre eser, nefsin mertebelerinin anlatıldığı Etvâr-ı Seb'a (1^b-2^b), II. Abdülhamid'in övgüsüne dair Mehâmid-i Hazreti Pâdişâhî (3^b-4^b) başlıklı bölümler ile mukaddime (5^b-9^a), ıstılahlar (9^b-107^a) ve tasavvufi tabirlerden (107^b-111^a) oluşmaktadır. Dolayısıyla metnini bu yazıda vereceğimiz tasavvufî tabirler yalnızca bu nüshada vardır.

Müellif eserinin adını ve yazılış tarihini 14^a sayfasında şu beyitte belirtiyor:

Istılâhât-ı Meşâyıh cevherîn târîhdir
Nâm-ı tuhfem oldu hem inde'l-kirâm-ı evliyâ

[= Istılâhât-ı Meşâyıh adı cevher tarihtir. Hem de yüce veliler katında armağanımın da adıdır.]

Beyitte geçen ve eserin de adı olan Istılâhât-ı Meşâyıh ibaresindeki noktalı harflerin ebced değeri 1310 (1892-1893) tarihine tekabül etmektedir.

Eseri yazma sebebini belirttiği mukaddime kısmında müellif, hangi eserlerden yararlandığını da bir liste hâlinde vermiş, her eser için de bir kısaltma belirlemiştir. Hasan Hâlid'in adlarını verdiği şekliyle bu eserler şunlardır:

1. Seyyid Şerîf Cürcânî, *Ta'rîfât*.
2. İbn Arabî, *Istılâhât* risalesi.
3. Kâşânî, *Istılâhât* risalesi.
4. İsmâîl Ankaravî, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*.
5. İsmâîl Ankaravî, *Kasîde-i Tâiyye Şerhi*.
6. İsmâîl Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*.

7. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*.

8. Muhammed Lâhicî, *Gülşen-i Râz Şerhi*.

9. Şeyh Sa'deddîn Nakşbendî, *Hall-i Rumûz*.

Yukarıdaki eserlerden tercüme ve telif yoluyla hazırlanan bu eser, başka sözlüklere de kaynaklık etmiştir. Her ne kadar *Istılâhâtü's-Sûfiyye* maddesinde Mustafa Kara, saydığı tasavvuf sözlüklerinin sonunda birtakım tasavvufi terimleri ihtiva etmesi bakımından *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nü zikretmiş (1999: 211) olsa da bu sözlüğün sahibi Pakalın'ın, tasavvuf terimlerine ilişkin verdiği bilgilerde Hasan Hâlid'in *Istılâhât-ı Meşâyıh*'ından epeyce istifade ettiği anlaşılıyor. Mesela *fakîr* (1993: I-585), *insân-ı kâmil* (1993: II-68) ve *şevk* (1993: III-345) gibi bazı maddelerde sözlüğün adını zikrederken kimi yerlerde "Sofiyye ıstılahı olarak izahı şöyledir" diyerek maddeleri özetlemek suretiyle eserine alıyor. Buradan hareketle Pakalın'ın bu sözlükten çokça istifade etmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Istılâhât-ı Meşâyıh'ta Madde Başı Olarak Verilen Tasavvufi Terimler

Eserde yer alan 850'yi aşkın tasavvuf terimi elifba sırasına göre bir liste olarak şu şekildedir:

ELİF: elif, âb, ibnü'l-vakt, ebu'l-vakt, ittihâd, ittisâl, ehadiyyet, etemm-i fakr, ehadiyyetü'l-cem', ehadiyyetü'l-'ayn, ehadiyyetü'l-kesret, ihsân, ihsâ'ü esmâi ilâhiyye, ihlâs, ahvâl, edeb, irâdet, erâbik, isticlâ, istiğrâk, istikâmet, iskâtu'l-izâfât, ism, esmâ-i zâtiyye, ism-i a'zam, işâret, iştiyâk, istılâm, a'râf, a'yân, a'yânü sâbite, âfitâb, efrâd, ufuki'l-a'lâ, ufuki'l-mübîn, eflâk-i seb'a, ilhâm, ümmü'l-kitâb, imâm, imâmân, üfenâ, ümmehât-ı esmâ, inâbe, inbisât, intibâh, inzi'âc, ân-ı dâim, üns, insân-ı kâmil, insıdâ', inzıdâ', enfüs-âfâk, eniyyet, âniye, evtâd, evdiye-i sülûk, ehl-i zevk, îmân, eimmetü'l-esmâ.

BE: bâ, bâbü'l-ebvâb, bârika, bâtıl, buhl, bedr, büdelâ, bedene, berzah, berzahu'l-câmi', berk, bast, bastı fî makâmi'l-hafiyy, bastı fî makâmi'l-kalbi, basîret, bu'd, bekâ, basarra, beytü'l-harâm, beytü'l-hikmeti, beyt-i izzet, beyt-i mukaddes, beyzâ.

TE: tâ, te'nîs, tecrîd, tecrîd, tecellî, tecellî-i âsârî, tecellî-i ef'âlî, tecellî-i evvel, tecellî-i zâtî, tecellî-i rahmânî, tecellî-i şühûdî, tecellî-i sıfâtî, tecellî-i zuhûrî, tahkîk, tehallî, tahallî, tedânî, tedellî, tedlîs, terakkî, teslîm, tasavvuf, tefrîd, tefvîz, takvâ, telebbüs, telbîs, telakkî, telvîn, temkîn, tevâcüd, tevhîd, tevhîd-i ilmî, tevhîd-i ayânî-i şühûdî, tevekkül, tevellî, tehzîb.

SE: sâ, sifeh.

CÎM: câmi', câmi'u'l-kebîr, câmi'u's-sagîr, ceres, ceberût, cesed, cilâ, celâl, celvet, cemâl, cem', cem'u'l-cem', cem' ve tefrika, cem'iyyet, cem'u'l-fark, cenâyib, cennetü'l-a'mâl/ cennetü'l-ef'âl, cennet-i zât, cennet-i sıfât, cennet-i verâset, cevâhirü'l-esrâr ve'l-enbiyâ ve'l-ma'ârif, cevher, cihetü'd-dîk ve's-sa'a.

HÂ: hâl, hicâb, hicâb-ı izzet, huccetü'l-hak 'ale'l-halk, had, harf, hark, hurmet, hurûf, hurûf-ı 'âliyât, hürriyyet, hüzn, hazerât-i hamse-i ilâhiyye, hazerât-i hamse, hazerât-ı selâse, hazerât-ı ervâh, hazret-i vücûd/hazret-i cem', hazret-i cem'u'l-vücûd, hıfzu ahdi'r-rubûbiyye, hak, hakâyık-ı esmâ, hakâyık-ı eşyâ, hakîkat, hakîkatü'l-esmâ, hakîkatü'l-hakâyık, hakîkat-i Muhammediyye, hakka'l-yakîn, hikmet, hikmet-i câmi'a, hikmet-i mechûle, hikmetü meskût anhâ, hikmetü mantûk bihâ, hayât, hayret.

HI: hâtem, hâtemü'n-nübüvve, hâtem-i evliyâ, hâtır, hatm, hırka-i tasavvuf, huşû', husûs, hızr, hatre, hafî, hal', hal'ü'l-âdât, hulk, halk-ı cedîd, halvet, havf, halle.

DÂL: dâire-i vücûd-ı kavseyn, debûr, dürretü'l-beyzâ, dervîş, dehşet.

ZEL: zehâir, zü'l-'akl, zü'l-'akl ve'l-'ayn, zü'l-'ayn, zevk, zehâb.

RÂ: râ'î, rân, er-Rabb, rabbü'l-erbâb, rüteb-i esmâ, retk, recâ, er-Rahmân, rahmet-i imtinâniyye, rahmet-i vücûbiyye, er-Rahîm, redâ', ridâ', resm, rüsûm-ı ulûm ve rukûm-ı ulûm, ra'ûnet, rağbet, rakâyık, rakîka, rakîka-i irtifâ', rakîka-i 'urûc, rakîka-i nüzûl, rûh, rûh-ı a'zam, rûh-ı akder/rûh-ı evvel/rûh-ı âhir, rûh-ı insânî, rûh-ı hayvânî, rûhu'l-kuds, rûh-ı likâ, rü'yet, rehbet, riyâzat, reyn.

ZE: zâcir, zücâce, zâmân-ı muzâf-ı hazret-i 'indiyye, zümürrüd, zevâ'id, zevâhir-i ebnâ/ zevâhir-i 'ulûm/ zevâhir-i vuslat, zühd, zeyt, zeytûn.

SÎN: sâbıka, sâlik, sübhâ, setr, setîr, sücûd-ı kalb, sahk, sidretü'l-müntehâ, sırr, serâir-i âsâr, sırr-ı ilâhî, sırr-ı tecelliyât, sırru'l-hâl, sırru'l-hakîka, sırr-ı rubûbiyet, sırru's-sırr, sırru's-sırrı rubûbiyet, sırru'l-ilm, sırr-ı kader, sürûr, sa'a-i kalb, sefer, sukût-ı i'tibârât, sekr, sekînet, simâ', sivâ, sevâdü'l-vech fi'd-dâreyn, sivâu gayr, suâl-i hazreteyn, seyr ilallâh/ seyr fillâh/ seyr billâh, seyr-i kebîr, seyr-i mutlak fi'l-mukayyed/ seyr-i küllî fi'l-cüz'î/ seyr-i mukayyed ile'l-mutlak/ seyr-i cüz'î ile'l-küllî.

ŞÎN: şâhid, şu'ûn, şu'ûn-ı ef'âl, şu'ûn-ı zâtiyye, şecere, şürb, şath, şa'bu's-sad', şükr, şems, şem', şevâhid-i esmâ, şevâhid-i tevhîd, şevâhid-i hak, şevk, şühûd, şühûdü'l-fasl fi'l-mücmel, şühûdü'l-mücmel fi'l-fasl, şeyh.

SÂD: sâhibü'z-zamân/ sâhibü'l-vakt/ sâhibü'l-hâl, sabâ, sabr, sabîhu'l-vech, sahk, sahv, sahv ba'de'l-mahv, sadâ', sıdku'n-nûr, sıddîk, sa'k, safâ, sıfât-ı celâliye, sıfât-ı cemâliye, sıfât-ı zâtiye, sıfât-ı fi'liye, safvet, savâmi'-i zikr, sûret-i irâde, sûret-i ilâh, sûret-i cem'iyye-i ilâhiye, sûret-i hak.

DÂD: zanâyin, ziyâ.

TI: tâli', tâmetü'l-kübrâ, tâhir, tâhirü'l-bâtın, tâhirü's-sırr, tâhirü's-sırr ve'l-alâniye, tâhirü'z-zâhir, tıbb-ı rûhânî, tab', tabîb-i rûhânî, tarîk, tarîkat, tamâniyyet, tams, tavâli', tahâret.

ZI: zâhir-i 'ilm, zâhir-i mümkinât, zâhir-i vücûd, zıll, zıll-ı ilâh, zıll-ı evvel, zıll-ı sânî, zulmet.

AYN: 'âr-ı 'azîm ve makt-ı kebîr, 'ârif, 'âlim, 'âlem, 'âlem-i ecsâm, 'âlem-i ervâh, 'âlem-i emr, 'âlem-i ceberût, 'âlem-i halk, 'âlem-i hayâl/ 'âlem-i ulvî, 'âlem-i gayb, 'âlem-i misâl, 'âlem-i melekût, 'ibâdet, 'abdullâh, 'abdü'r-Rahmân, abdü'r-Rahîm, 'abdü'l-Melik, 'abdü'l-Kuddûs, 'abdü's-Selâm, 'abdü'l-Mü'min, 'abdü'l-Müheymin, 'abdü'l-'Azîz, 'abdü'l-Cebbâr, 'abdü'l-Mütekebbir, 'abdü'l-Hâlık, 'abdü'l-Bârî, 'abdü'l-Musavvir, 'abdü'l-Gaffâr, 'abdü'l-Kahhâr, 'abdü'l-Vehhâb, 'abdü'r-Rezzâk, 'abdü'l-Fettâh, 'abdü'l-'Alîm, 'abdü'l-Kâbıd, 'abdü'l-Bâsıt, 'abdü'l-Hâfıd, 'abdü'r-Râfi', 'abdü'l-Mu'izz, 'abdü'l-Müzill, 'abdü's-Semî'/ 'abdü'l-Basîr, 'abdü'l-Hakîm, 'abdü'l-'Adl, 'abdü'l-Latîf, 'abdü'l-Habîr, 'abdü'l-Halîm, 'abdü'l-'Azîm, 'abdü'l-Gafûr, 'abdü'ş-Şekûr, 'abdü'l-'Aliyy, 'abdü'l-Kebîr, 'abdü'l-Hafîz, 'abdü'l-Mukît, 'abdü'l-Hasîb, 'abdü'l-Celîl, 'abdü'l-Kerîm, 'abdü'l-Cevvâd, 'abdü'r-Rakîb, 'abdü'l-Mücîb, 'abdü'l-Vâsi', 'abdü'l-Hakîm, 'abdü'l-Vedûd, 'abdü'l-Mecîd, 'abdü'l-Bâ'is, 'abdü'ş-Şehîd, 'abdü'l-Hak, 'abdü'l-Vekîl, 'abdü'l-Kavî, 'abdü'l-Metîn, 'abdü'l-Veliyy, 'abdü'l-Hamîd, 'abdü'l-Muhsî, 'abdü'l-Mübdi', 'abdü'l-Mu'îd, 'abdü'l-Muhyî, 'abdü'l-Muhît, 'abdü'l-Hay, 'abdü'l-Kayyûm, 'abdü'l-Vâcid, 'abdü'l-Mâcid, 'abdü'l-Vâhid, 'abdü'l-Ehad, 'abdü's-Samed, 'abdü'l-Kâdir, 'abdü'l-Mukaddir, 'abdü'l-Mukaddim, 'abdü'l-Mu'ahhir, 'abdü'l-Evvel, 'abdü'l-Âhir, 'abdü'z-Zâhir, 'abdü'l-Bâtın, 'abdü'l-Vâlî, 'abdü'l-Müte'âl, 'abdü'l-Berr, 'abdü't-Tevvâb, 'abdü'l-Muntakim, 'abdü'l-Afüvv, 'abdü'r-Ra'ûf, 'abdü'l-Mâliki'l-mülk, 'abdü Zi'l-celâli ve'l-ikrâm, 'abdü'l-Muksit, 'abdü'l-Câmi', 'abdü'l-Ganî, 'abdü'l-Mugnî, 'abdü'l-Mâni', 'abdü'd-Dârr ve'n-Nâfi', 'abdü'n-Nûr, 'abdü'l-Hâdî, 'abdü'l-Bedî', 'abdü'l-Bâkî, 'abdü'l-Vâris, 'abdü'r-Reşîd, 'abdü's-Sabûr, 'ibret, 'ubûdet, 'ubûdiyyet, 'adl, 'arş, 'irfân, 'uzlet, 'aşk, 'atş, 'ukâb, 'akl-ı evvel, 'akl-ı küll, 'illet, 'illet-i gâye, ilm, ilme'l-yakîn, 'amâ, umdetü'l-ma'nevî, 'umûm, 'unsur-ı a'zam, 'ankâ, 'avâm-ı külliye, 'îd, 'ayn-ı sâbite,

'aynü'l-hak, 'aynü'l-hayât, 'aynü'ş-şey', 'aynü'l-'âlem, 'aynullâh, 'ayn-ı mukayyed, 'ayne'l-yakîn.

GAYN: gâyetü'l-gâyât, gurâb, gurbet, gışâ/ gışâve, gınâ, gavs, gayb, gaybet, gaybu'l-guyûb /gayb-ı mechûl/ gayb-ı mutlak/ gayb-ı hüviyyet, gayb-ı meknûn/ gayb-ı masûn, gayb-ı muzâf, gayret, el-gayn dûnu'r-reyn.

FE: fethu'l-garîb, feth-i mutlak, fetret, fetk, fütüvvet, fütûh, ferâset, ferec, furkân, fark-ı evvel, el-fark beyne'l-mütehallik ve'l-mütehakkik, el-fark beyne'l-velâyeti ve'n-nübüvveti, fark-ı sânî, farku'l-cem', farku'l-vasf, fasl, fazl, futûr, fakr-ı hakîkî, fakîr, fenâ, fenâ fillâh, fehvâniyyet, feyz-i akdes, feyz-i mukaddes.

KAF: kâbe kavseyn, kâbiliyyet-i ûlâ, kâbiliyyet-i zuhûr, kabz u bast, kadem, kadem-i sıdk, Kur'ân, kurb, kurb-ı ferâ'iz/ kurb-ı nevâfil, kaşr, kasd, kutb, kutbiyyet-i kübrâ, kalb, kalak, kalem, kalem-i a'lâ, kanâ'at, kavâmi', kıyâm billâh, kıyâmet, kıyâm lillâh.

KEF: kitâb-ı mübîn, kesret beyne'l-vahdeteyn, kerâmet, kürsî, kerrûbiyûn, keşf, küfr, küll, kelime, kelime-i ma'neviyye/ kelime-i gaybiyye/ kelime-i tâmme, kelimetü'l-hazret, kemâl, kenz-i mahfî, künûd, kevkeb-i sabîh, kevn, kevn-i câmi', kîmyâ, kîmyâ-yı havâss, kîmyâ-yı sa'âdet, kîmyâ-yı 'avâm:

LÂM: lâ'übâlî, lâyiha, lüb, lebs, lübbü'l-lübb, lisânü'l-hak, latîfe, latîfe-i insâniye, latîfe-i zâtiye-i ilâhiye, levâmi', levâyıh, levh, leyle-i kadr.

MÎM: mâ', mâ'-i mukaddes, el-mâsik ve'l-memsûk bih ve'l-memsûk li-eclih, mâliyye, mâh, mâh-ı nev, mebâdî'n-nihâyât, mebnî't-tasavvuf, mütehakkik bi'l-hak, mütehakkik bi'l-hak ve'l-halk, misl, mecâlî-i külliye ve metâli' ve sıfât, mücâhede, meczûb, mücellâ-yı esmâ-i fi'liyye, mücellâ-yı küll, mecma'u'l-azdâd, mecma'u'l-evhâ', mecma'u'l-bahreyn, muhâdese, muhâdara, muhabbet, muhabbet-i asliye, mahfûz, mahk, muhakkik, mahv, mahv-ı erbâb-ı serâyir, mahvu'l-cem'/ mahvu'l-hakîkî, mahvu'l-'ubûdiyye/ mahvu ayni'l-abd, muhîtu'l-a'yân, muhâzât, muhadda', muhlis, muhlas, meded-i vücûdî, merâtib-i küllî, mir'âtü'l-hazreteyen, mir'âtü'l-kevn, mir'âtü'l-vücûd, murâd, murâkabe, mertebe-i insân-ı kâmil, mertebe-i rubûbiyet, mürşid, mürîd, mâlik-i cevâmi'u'l-esniyye, müsâmere, müsterîh, müstenidü'l-ma'rife, müstevî'l-ismi'l-a'zam, müstehlik, meşârik-i şems-i hakîka, meşârik-i zamâ'ir, meşâriku'l-feth, müşâhede, müşâhede ile rü'yetin farkı, meşî'etullâh, el-müzâhât beyne'l-hazerât ve'l-ekvân, müzâhât beyne'ş-şu'ûn ve'l-hakâyık, mutâla'a, matla', matla'u'l-fecr, mezâhir-i ilâhiyye-i külliyye, me'âlim, me'âlim-i a'lâm-ı sıfât, me'ânî-i cüz'iyye, me'ânî-i külliyye, ma'rifet, mu'allim-i evvel/ mu'allim-i mülk, mağrib-i şems, magz, miftâh-ı evvel, miftâh-ı sırr-ı kader, müferric-i ahzân/ müferric-i kürûb, müfeyyiz, mukâbele, makâm, makâm-ı tenezzül-i rabbânî, makt-i kebîr, mukzî, mükâşefe, mekân, mekânet, mekr, melâmiyye, mülk, mülkü'l-mülk, melekût, mümidd-i himem, münâsebeti'z-zâtiyyeti beyne'l-hak ve'l-'abd, münâsafa, menissa, müntehiyü'l-ma'rife, münkatı'-ı vecdî, münhic-i evvel, mevt, mevt-i ebyaz, mevt-i ahmer, mevt-i ahzar, mevt-i esved, müheyyimûn/ kerûbiyyûn, mîzân, mîm.

NÛN: nübüvvet, nücebâ, na't, nefes, nefs, nefs-i emmâre, nefs-i rahmânî, nefs-i kudsiyye, nefs-i levvâme, nefs-i mutme'inne, nukabâ, nikâhu's-sârî fî cemî'i'z-zerârî, nevâlet, nûr, nûru'n-nûr, nûn, nihâyet-i sefer-i evvel, nihâyet-i sefer-i sânî, nihâyet-i sefer-i sâlis, nihâyet-i sefer-i râbi', nihâyetü'n-nihâyât.

VÂV: vâv, vâhidiyyet, vârid, vâsıl, vâsıl-ı hak, vâkı'a, vitr, vecd, vücûd, vücûdu's-sârî, vechâ'l-ahlâk ve't-tekayyüd, veche-i cemî'u'l-'âbidîn, vechü'l-hak, vechü'l-'inâye, verâ-i lebs, verkâ, vasfu'z-zâtî li'l-hak, vasfu'z-zâtî li'l-halk, vasl, vaslu'l-fasl, vaslu'l-vasl, el-vefâ' bi'l-ahd, vakt, vakt-i dâ'im, vakf, vukûf-ı sâdıka, velâyet, velâyet-i hakîka, velâyet-i şemsiyye/ velâyet-i kameriyye, velâyet-i mutlaka, veleh, velî.

HE: hâ, hâcis, hebâ, hücûm, hilâl, himmet, himmet-i erbâbu'l-himmeti'l-'âliyye, himmet-i ifâka, himmet-i ânife, hû, hevâ, hevâcis, hevâcim, hüviyyet, hüviyyet-i sâriyye fî cemî'i'l-mevcûdât, hüviyyet-i gaybiyye, heybet, heybet ve üns, heyûlî.

YE: yâkût-ı hamrâ, yübs, yedân, yakaza, yakîn, yevm-i cum'a.

Istılâhât-ı Meşâyıh'ın Son Kısmında Yer Alan Tasavvufi Tabirler

Sufilerin dilinde özel anlamları olan birtakım tabirlerin Hasan Hâlid tarafından eserin sonunda ayrıca ele alınıp açıklandığı görülüyor. Bunlar hem tasavvufî metinlerde hem de edebî eserlerde -özellikle şiirlerde- karşımıza çıkan tabirlerdir. Özellikle divan şiirinin tasavvufla yoğrulmuş metinlerinin daha iyi anlaşılmasında bu tabirlerin manalarının iyi kavranması, şiirlerin anlam katmanlarını aralamada okuyucuya ve araştırmacılara rehberlik edecektir.

Bu noktadan hareketle biz de eserin 107^{b}-111^{a} varakları arasında yer alan tabirleri, müellifin, yararlandığı kaynakların adlarını izahlar arasında birer kısaltma ile belirtme yöntemini aynen koruyarak aşağıda veriyoruz. Aşağıdaki tabirlerin izahında müellifin yararlandığı kaynaklardan üçü geçmektedir. Bundan dolayı biz de yalnızca adı geçen eserler olan İsmâîl Ankaravî'nin *Minhâcü'l-Fukarâ*'sı için İMF, Muhammed Lâhicî'nin *Gülşen-i Râz Şerhi* için LGR ve Şeyh Sa 'deddin Nakşbendî'nin *Hall-i Rumûz*'u için SHR kısaltmalarını kullandık. Eserin imlâsını günümüz Türkçesine yaklaştırmaya çalıştık. Fakat uzun sesleri, ayın ve hemzeyi gösteren işaretleri kullandık. Farsça mısra ve beyitlerle, Arapça ibare ve alıntıların okunuşlarını vermeyi tercih ettik. Bunların çevirilerini de metnin içine köşeli parantez [ ] kullanarak dâhil ettik. .

[107^{b}] **LİSÂN-I MEŞÂYIHTA ZEVK U HÂL VE AŞK U MUHABBET-İ ZÜLCELÂL GİBİ MA'ÂNÎ-İ HAKKÂNÎYE İŞÂRETEN MÜSTA'MEL OLAN SUVER-İ MAHSÛSA**

[SUFİLERİN DİLİNDE ZEVK, HÂL, CELAL SAHİBİ ALLAH'IN AŞKI VE MUHABBETİ GİBİ HAKİKİ MANALARI İŞARET EDECEK ŞEKİLDE KULLANILAN ÖZEL TABİRLER]

ebrû: Sıfâta işarettir. Çünki ebrû hâcib-i çeşmdir. Ve çeşmden murâd zâttır. Ve sıfât hâcib-i zâttır. Bu haysiyyetle ebrû sıfât ma'nâsında müsta'meldir. (LGR) Ve ebrû ulviyyet-i kadr ü menzilet makâmında müsta'meldir. *Kemâ kîle*:

Ey meh-i nev ham-i ebrû-yi turâ halka be-gûş

"Ey mürşid-i kâmil! Meh-i nev ya'nî tarîk-i seyr ü sülûk mübtedîleri senin ulüvv-i kadr ü menziletine halka be-gûşdur." (SHR).

büt: Vahdete işarettir. Ve gâh olur ki bütten murâd mazhar-ı hestî-i mutlak, gâh Hak'tır. Erbâb-ı kemâlin teveccühgâhı ve cümle zâtın kıblesi olmak haysiyyetiyle. Nitekim *Gülşen-i Râz*'da:

But-perestânrâ tuyî matlûb-ı cân
Hest ez-but rûy-i tû mahbûb-ı cân

[= Puta tapanların candan dilediği sensin. Senin yüzün cana puttan daha sevgili gelir.]

denilmiştir. Ve bu câmi'iyyeti mazhar olduğundan insân-ı kâmile de büt denilir. (LGR)

bûse: Leb nefes-i Rahmânîye işaret olduğu haysiyyetle bûse, nefh-i rûh ve ihyâdan ibarettir. (LGR)

peymâne: Peymâne, **câm**, **kadeh**, **sâgar**, **surâhî** ve bunlar misâli şeyler ile zât ve esmânın mezâhirine işaret olunur. Zîrâ mezâhir ve a'yân, envâr-ı tecellî-i hubbî ve zuhûrîye mazhardır. Ve kalb-i mürşide dahi derler. Tâliplere şarâb-ı feyz-i ilâhî ve şarâb-ı aşk-ı sermedî içün âlet ve vâsıta olduğu [108^{a}] ve esrâr-ı gaybiyyeye kalb ile muttali' oldukları haysiyyetle. Nitekim İsmet Buhârî'nin şu beytinde vâki' olmuşdur:

Bî-mey u mutrıb u sâkî heme der-aşk surûr
Bî-mey-i câm u surâhî hem der-nûşânûş

[= Şarap, çalgıcı ve sâkîsiz aşkta; şarap, kadeh ve sürahisiz de içmekte sevinç vardır.]

"Bî-mey-i câm u surâhî" denilmesi makâm-ı kalbden güzer edip rûha vusûl bulmağı ifâde içündür. (SHR)

tersâ: Lügatte ziyâde havf edici demek karînesiyle mürşid-i kâmile işâret olunur. Zîrâ ilim ve ma'rifette kemâl, havf ve haşyeti iktizâ eder. (SHR). Ve tersâ tefrîd ve tecrîde de işârettir. *Kemâ kâle fî Gülşen-i Râz*:

Zi-tersâyî garaz tecrîd dîdem
Halâs ez-ribka-i taklîd dîdem

[= Gâvurluktan maksat da her şeyden ayrılmak, soyunmak, ben böyle gördüm. Taklit boyunduruğundan kurtulmak. (Gölpınarlı, 1944:78)]

Hazreti Îsâ'nın üzerine alâyık ve avâyık-ı dünyevî ve tabîatten tecrîd ve tefrîd gâlib olmasıyla ana mütâba'atte bulunan ümmetten kinâye olarak denilir. (LGR).

tersâ-peçe: Mürşid-i kâmile derler. Ve mürşid-i kâmile tersâ-peçe denilmesi tersâ-peçeye ya'nî inkıtâ' ve tecrîdde kesb-i kemâl etmiş diğer bir kâmile nisbet-i kâmilesi olmasındandır. Ki bu nisbet bi't-teselsül tâ Fahr-ı Risâlet'e müntehâ olur.

tersâ-peçe-i bâde-fürûş: Şarâb-ı ilm ve ma'rifeti ve şarâb-ı aşk ve muhabbeti, tâlibîn-i müsta'idîne irvâ ve iskâya muktedir olan mürşid-i kâmile derler (SHR). *Muğ-peçe-i bâde-fürûş* dahi bu ma'nâya müsta'meldir.

câm: *Peymâne*ye mürâca'at oluna.

çeşm: Çeşm, ayn, göz a'yânda şühûd-ı Hakk'a işârettir. Ve gâh olur ki zâta işâret olur ve ba'zı da çeşmin hâli i'tibâriyle mest ve bîmârlıktan ve istiğnâdan ve 'adem-i iltifâttan kinâye olur. Ve bunlar firâk ve hicrânı [108[b]] îmâ eder. Zîrâ firâk ve hicrân istiğnâ hâlidir. Ve gâh olur ki men' ve kabûlden kinâyedir. (LGR).

hâl: Nokta-i vahdete işarettir. Ve nokta-i vahdet, mebde' ve müntehâ-yı kesrâttır. *Kemâ kîle:*

Minhu bede'e ve ileyhi yürce'u'l-emru küllühû[2].

[= Başlangıç O'ndandır ve işlerin hepsi O'na döndürülür.]

Hâl ile nokta-i vahdet beynindeki münâsebet zâhirdir. Çünki hâlin siyâhlık ile hüviyyete müşâbeheti vardır. Çünki hüviyyet ağyârın idrâk ve şu'ûrundan muhtecib ve muhtefîdir. *Kemâ kîle*:

Lâ yerallâhe illallâhu ve ya'rifallâhe illallâhu.

[= Allah'ı Allah'tan başkası görmez ve Allah'ı Allah'tan başkası bilip idrak etmez.] (LGR).

harâbât: Vahdete işârettir ki vahdet-i ef'âlden, vahdet-i sıfâttan, vahdet-i zâttan e'amdır. Lâ'übâlî[3]ye mürâca'at oluna. Zîrâ vahdet mertebe-i mahv ve fenâ-yı nükûş ve eşkâldir. *Kemâ kîle*:

---

[2] İfadenin ikinci kısmı olan "*ve ileyhi yürce'u'l-emru küllühû*" ibaresi "Göklerin ve yerin gaybı (sırrı) yalnız Allah'a aittir. *Her iş O'na döndürülür.* Öyle ise O'na kulluk et ve O'na dayan! Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir."(Hûd 11/123) mealindeki ayetten iktibastır.

[3] Lâübâlî ve rind deyü ol sâlik-ı 'âşıka derler ki temâyüz-i ef'âl ve sıfât kaydından ve vâcib ve mümkin rü'yetinden halâs bulmuşdur. Ve eşyânın ef'âli ve sıfâtını Hakkın ef'âl ve sıfâtı bilmişdir. Ve hiçbir sıfatı kendine ve gayrıya mensûb tanımaz. Bu makâmın nihâyeti makâm-ı fenâdır. Bu gûne lâübâlîye harâbât-ı lâübâlî ve hür derler (LGR) ki sıfat-ı tâ'ife-i melâmiyyedir.

Harâbâtî harâb ender-harâbest
Ki der-sahrâ-yi û âlem serâbest (LGR).

[= Meyhane eri olmak, tamamiyle harabolmak, mahvolmaktır. Âlem, böyle adamın ovasında bir seraptan ibarettir. (Gölpınarlı, 1944:71)]

hat: Yüzde çıkan kıllar olup bununla sıfât murâd olunur. Ve hakîkat-i tecellî-i Celâlî'nin mezâhir-i rûhânîde zuhûruna işârettir. Ve kibriyâyî-i Hudâ'ya da işâret olur. (LGR).

humâr: Mahbûbun hacb-i izzet ile ihticâb etmesi. Ve hacb-i kesretin vahdet üzere zâhir olması. (LGR).

dürd: Dâlin zammıyla. Lügatte şarâb tortusuna derler ise de murâd şarâbdır. *Şarâb*a mürâca'at oluna.

deyr: Sarây-ı kuds-i vahdet-i zâtî ki elevât-ı kesrâttan mukaddes ve münezzehdir. (LGR).

ruh: Rûy gibi hakîkate işârettir, *min haysü hiye hiye*. Ve hakîkat-i hafâ ve zuhûru ve mükevveni şâmildir. Ve ruh ile hüsn ve cemâl-i ilâhîye işâret olunur. [109[a]] Ve ruhun ya'nî rûy-ı meh-rûyânın nûr ve lütf ve rahmet cihetiyle tecellî-i cemâlîye müşâbeheti olduğundan tecellî-i cemâlîye dahi işâret olur. *Kemâ kâle fî Gülşen-i Râz*:

Tecellî geh cemâl u geh celâlest
Ruh u zulf ân ma'ânîrâ misâlest (LGR).

[= Tanrı'nın tecellisi gâh cemal yoliyle olur, kâh celal yoliyle olur, yüz ve saç da o manalara misaldir. (Gölpınarlı, 1944:61)].

ruhsâr: Lisân-ı meşâyıhta seb'u'l-mesânîye işârettir. Seb'u'l-mesânî, ma'ânî-i âyât-ı Kur'âniyyeyi câmi' olduğu gibi ruhsârın da vech-i mahbûbun ma'ânî ve kemâlâtına iştimâli vardır. Nitekim sâhib-i *Gülşen-i Râz* beyân eder:

Meger ruhsâr-ı û seb'u'l-mesânîst
Ki her harfî ez-û bahr-i ma'ânîst

[= Yüzü, "Seb'almesani" olmalı ki oradaki her harf, manalar denizi. (Gölpınarlı, 1944:67)] (LGR)

rind: Lâ'übâlî ma'nâsına müsta'meldir. Lâ'übâlî[4]ye mürâca'at oluna.

rûy: Ruh gibi hakîkate işârettir. *Ruh*a mürâca'at oluna.

zülf: Zülf ve hat ile sıfat murâd olunur. Sıfat, hâcib-i rûy-i vahdet olduğu münâsebetiyle. Ve suver-i mecâlî-i cismânîde tecellî-i Celâlîye de işâret olur. Nitekim *Gülşen-i Râz*da beyân olunmuşdur:

Sifât-i Hak te'âlî lutf u kahrest
Ruh u zulf-i butânrâ z'ân du behrest

[= Ulu Tanrı'nın sıfatları lûtuf ve kahırdır. Güzellerin yüzleriyle saçlarında da bu lûtuf ve kahır vardır. (Gölpınarlı, 1944:61)]

Ve gâh olur ki ta'ayyünât ve kesrât murâd olunur. Nitekim bu beytte mezkûrdur:

Eger zulfeyn-i hodrâ ber-feşâned
Be-âlem der-yekî kâfir nemâned (LGR)

Bundan murâd sıfat-ı zâhiriyye ile mukayyed olmayup sıfat-ı kalbiyye levâzımını istihzâra çalışandır (SHR). (Hasan Hâlid el-Mevlevî, 1310: 81[a]).

[4] (Hasan Hâlid el-Mevlevî, 1310: 81[a]).

[= Ortadan ayrılmış saçlarını bir dağıtsa dünyada tek bir kâfir bile kalmaz. (Gölpınarlı, 1944:65)].

Abdurrahmân Câmî'nin bu beyti de zülf ve hattın ma'nâsını iş'âr eder:

Her koca dâneîst bâ-dâmî
Nakş-i ân hatt u hâl mîbînem

[= Nerede tüy ve ben görürsem bunlar bir tuzak ve danedir.]

zünnâr: Hıdmete, tâ'ate, sülûke, riyâzete akd-i peyvend ve kasd etmek. (LGR).

sâkî: Gâh bi-i'tibâr-ı hubb zuhûr ve izhâr-ı zâta işâret olur ve gâh hakîkat-ı sîne-i Muhammediyyeden kinâye olur. *Kasîde-i Hamriyye*'de[5] beyân olduğu vech üzere. Ve gâh olur ki mürşid-i kâmile derler. Sâlikîn-i müsta'idîne şarâb-ı aşk ve muhabbeti irvâ ve iskâ eyledikleri i'tibâr ile Hâce Hâfız'ın:

Ömritân [109b] *bâd u murâd ey sâkiyân-ı bezm-i Cem*

[Ey Cem meclisinin sakileri! Ömrünüz uzun olsun, muradınıza erişin! (Gölpınarlı, 1992:11)]

ve Câmî'nin:

Ber-hîz sâkiyâ zi-kerem cür'aî birîz
Ber-âşık[ân]-ı gam-zede z'ân câm-ı gamzerâ

[= Ey sâkî! Keremle bir yudum şarabı kaldır ve gamze şarabıyla gama düşmüş âşığın üzerine saç.]

beyitleri ve bunlara mümâsil ebyât, o ma'nâyı müştemildir.

sebû / sebû-yı şarâb / kûze-i şarâb: Âlem-i türâbîye derler bi-hasebi'l-esmâ ve's-sıfât mazhar-ı envâr-ı ilâhî olduğu haysiyyetle. Nitekim Câmî *kaddese sirrahû*nun şu mısra'ında vâki' olmuşdur:

Zîr-i hırka sebû sûy-i hânkâh merev

Ya'nî *"Hırka-i vücûdunda âlem-i türâbî hevâ ve hevesi olduğu hâlde hânkâh-ı aşk ve muhabbete meyl etme."* demektir.

serhoş ve **sekrân:** Lisân-ı meşâyıhta serhoş ve sekrândan murâd hayret ve heyemândır. Ve serhoş ve sekrân müsekkirâttan birini nûş ile ol hadde vâsıl ola ki hezeyân-gû ise de eşyâyı azdâdından temyîze kâdir ola. Pes inde'l-meşâyıh sekrân ana derler ki kendi eşyâdan gaybet etmeyip eşyâ andan gaybet ede. Ve elemi lezzetten ve darrı nef'den mümeyyiz olmayıp indinde her hâl yeksân ola. Kendi eşyâdan gaybet etse ana meyyit ıtlâk olunur. *Kemâ kîle:*

Es-sekrü hüve en lâ yümeyyize beyne muvâfikihî ve melâzihî ve beyne azdâdihâ fî muvâfakati'l-hakki fe in galebâtü vücûdi'l-Hakki te'âlâ, teskutu 'ani't-temyîzi beyne mâ yûlemühû ve yülezzühû.

[5] *Kasîdetü'l-Hamriyye*, Sultânu'l-âşıkîn olarak tanınan mutasavvıf şair İbnü'l-Fârız (ö.1235)'ın ilahi aşkı şarap şeklinde tasvir ettiği meşhur kasidesidir. İbnü'l-Fârız'ın divanındaki en önemli şiir sayılan *Kasîdetü't-Tâiyye*'den sonra ikinci sırada gelen *Kasîdetü'l-Hamriyye*'ye, kafiyesi mim harfi olduğu için esas olarak *Kasîdetü'l-Mîmiyye* denir. Arap edebiyatında tasavvufi şiirin en güzel örneklerini vermiş olan İbnü'l-Fârız, bu şiirinde şarabı, ilahi aşkın simgesi olarak tasvir etmesiyle ve öteki şiirleriyle Arap şiirinde sembolizmin önemli bir temsilcisi sayılır. Şairin söz konusu kasidesine pek çok şerh yapılmıştır. Bunlardan en önemlileri Dâvûd-ı Kayserî'nin *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Mîmiyye*, Seyyid Alî Hemedânî'nin *Meşâribü'l-Ezvâk*, Abdurrahmân Câmî'nin *Levâmi'u Envâri'l-Keşf ve'ş-Şühûd 'alâ Kulûbi Erbâbi'z-Zevk ve'l-Cûd* adlı eserleridir. İsmâîl Ankaravî de İbnü'l-Fârız'ın tâiyye ve mîmiyye kasidelerini Türkçe olarak şerh etmiştir (Uludağ, 2000:40-42).

[= Sarhoşluk uygun olanla tatlı olan arasını temyiz edememek ve hakka uygun düşen şeylerde zıtlar arasında ayrım yapamamaktır. Her ne kadar Allahu Teâlâ'nın varlığı galip olsa da kişi kendisine elem ve lezzet veren şeyler arasını temyiz etme gücünden düşer.]

Nitekim Hazreti Âdem *aleyhi's-selâm*a cennette lezzet-i hitâb-ı Hak'tan sekr ve heyemân vâki' olup şecere-i menhiyyeden ekl buyurmuştur derler. Ve sekrden murâd isti'dâd-ı sekrdir. İsti'dâd-ı sekr Hak te'âlânın suver-i a'yân-ı sâbiteden suver-i ehlullâha şarâb-ı sıfat-ı muhabbet-i zâtiyye ile tecellî-i ilmî-i gaybîdir. Ve hakîkat-i sekr heyemân ve hayrettir ki ervâh-i kümmelîne Allâh te'âlânın cemâl ve celâlinin müşâhedesinden hâsıl olan hâlettir. (SHR).

şâhid: Burada mahbûb ma'nâsına olarak Hak'tan kinâyedir. Nitekim sâhib-i [110a] *Gülşen-i Râz mîfermâyed*:

Şarâb u şem' zevk-i nûr-ı irfân
Bibîn şâhid ki ez-kes nîst pinhân (LGR)

[= Şarapla mum, irfan nurunun zevkıdır. Kimseden gizli olmıyan güzeli de gör! (Gölpınarlı, 1944:68)].

şarâb: Muhabbet-i zâtiyyede isti'mâl olunur. Ve pertev-i envâr-ı ilâhiyyeye de denilir. Ve zevk ve vicdân ve hâle de teşbîh ederler ki cilve-i mahbûb-ı hakîkîden sâlik âşıkın kalbinde nâgâh zâhir olur. (LGR). Ve Hazreti Şeyh *Fütûhât*'ta buyurur ki:

Et-tecellî fî sûratil-hamri lâ yuhassılü fi'd-dünyâ ille'l-ümenâ'.

Ya'nî *"Sûret-i hamrda tecellî bu dünyâda hâsıl olmaz, illâ evliyânın ümenâsına."* Pes bunlar bu hamr ile bâtınlarında telezzüz ederler. Ve bunların üzerine ol hamrın hükmü zâhir olmaz. Zîra eğer bu sûret-i hamrda olan tecellî vâki' olsa ve bunun ilmi ehl-i cennet mizâcı olmayan bir kavmin mâbeyninde zâhir olsa ol ilmin zuhûru ol kavme fesâd-ı azîme mü'eddî olaydı ol ilmin kuvvet-i saltanatından ötürü. Nitekim şarâb-ı tecelli ile mest olunca bazı kibârın keşf eyledikleri esrâr za'îfü'l-isti'dâd olanlara fesâd vermişdir. Eğer bu tecellî-i şarâbî sâlikin isti'dâd ve aklı mikdarı olur ise kemâliyle zevk bulur. Ve eğer aklına galebe kılar ise mebhût ve medhûş olur. (İMF)

şarâbhâne: Ve kezâlik *meyhâne, humhâne, harâbât, meykede* deyü gâh harîm-i sohbet-i kâmilâna derler. Nitekim Tercemânü'l-gayb Hâfız'ın bu beytinde ana işâret vardır:

Ber-der-i meyhâne reften kâr-i yek-rengân buved
Hod-fürûşânrâ be-kûy-ı mey-fürûşân râh nîst

[= Meyhane kapısına gitmek, tek renkli kişilerin harcıdır. Kendilerini beğenip satanlara, şarap satanlar mahallesine yol yoktur. (Gölpınarlı, 1992:90)]

Ve gâh mezâhir-i esmânın cem'iyyetgâhı [110b] olan 'âlem-i gayb ve şehâdete derler. *Kemâ kâle fî Gülşen-i Râz*:

Heme âlem çu yek humhâne-i ûst
Dil-i her zerreî peymâne-i ûst

[= Bütün âlem o şarabın bir meyhanesine benzer, her zerrenin gönlü o şaraba kadeh kesilmiş.(Gölpınarlı, 1944:70)]

Ve daha bunlara münâsib mahallerde isti'mâl olunur. (LGR).

şîşe: *Peymâne*ye mürâca'at oluna.

surâhî: *Peymâne*ye mürâca'at oluna.

'ayn: Çeşm gibi a'yânda şühûd-ı Hakka işârettir. (LGR). *Çeşme* mürâca'at oluna.

gamze: Gamzeler yekdiğerine çarpışarak kapandıkda ve sonra açıldıkda çeşm-i mahbûbân açılır kapanır. Ve bu hâlde çeşm-i mahbûbda dil-rübâlık, işvegerlik ve istiğnâ hâsıl olur. İşte bu sûretle gözün kapanması 'adem-i iltifâttan ve açılması dil-nüvâzlıkdan kinâyedir. Ki mûcib-i havf u recâdır. Ve bundan anlanılan nûr-ı tecellî-i mahbûbun inkişâf ve istitârıdır. Ve bu beytte ma'nâ-yı mezkûr vardır:

Zi-gamze mîdehed hestî be-gâret
Be-bûse mîkoned bâzeş imâret (LGR).

[= Bakışiyle varlık âlemini yağma etmekte, öpüşiyle tekrar o âlemi yapmakta. (Gölpınarlı, 1944:64)]

kad ve **kâmet:** Kad ve kâmet-i mahbûb ki Hazreti İlâhiyyedir, ve Hazreti İlâhiyye berzah-ı vücûb ve imkânın imtidâdından kinâyedir (LGR).

kadeh: *Peymâne*ye mürâca'at oluna.

kûze-i şarâb: *Sebû*ya mürâca'at oluna.

kûy-ı harâbât: Murâd şarâbhânedir. *Şarâbhâne*nin ta'rîfine mürâcaat oluna.

leb: Nefes-i Rahmânî'ye işarettir. Ve nefes-i Rahmânî a'yân üzerine ifâza-i vücûd eder. (LGR). [111[a]]

müdâme: Şarab ma'nâsınadır. *Şarâb*'ın ta'rîfine mürâca'at oluna.

mest: Serhoş ma'nâsınadır. *Serhoş*'un ta'rîfine mürâca'at oluna.

mutrıb/ muganni: Aşk ve ma'rifet-i ilâhî esrârını ta'lîm ve telkîn ederek neşât ve taraba getiren mürşid-i kâmile derler. (LGR).

muğ-peçe-i bâde-fürûş: *Tersâ-peçe-i bâde-fürûş*a mürâca'at oluna.

mey: Şarâb demekdir. *Şarâb*ın ta'rîfine mürâca'at oluna.

meyhâne: *Şarâbhâne*nin ta'rîfine mürâca'at oluna.

mey-i tahûr: Yalnız mey zikr olundukta tecellî-i ilâhî murâd olunur. Ve tecellî-i ilâhî gâh müstelzim-i fenâdır, gâh değildir. Fakat mey-i tahûr zikr olundukda ol tecellî-i ilâhî murâd olunur ki zevk ve mestî seni levs ve nâ-pâk-i mestî-i mecâzî ve ta'ayyünîden pâk eder ve fânî kılar. (LGR).

meykede: *Şarâbhâne*nin ta'rîfine mürâca'at oluna.

SONUÇ

Tasavvuf terimlerinin izahı için pek çok eser yazılmıştır. Çoğunluğu Arapça ve bir kısmı Farsça olan tasavvuf ıstılahlarını anlamak, tasavvuf bir hâl ilmi olduğu için tam manasıyla mümkün değildir. Çünkü kalpte idrak edilen bir şeyin kalbin dışındaki bir âlemin ifade vasıtasıyla yani dille ifade edilmesi kendi içinde bir eksiklikle maluldür. Ancak yine de böyle eserlere ihtiyaç olduğu aşikârdır. Hasan Hâlid el-Mevlevî de bu ihtiyacın bir sonucu olarak *Istılâhât-ı Meşâyıh* adıyla tasavvuf terimlerini muhtasar olarak izah eden bir sözlük yazmıştır. 1845 veya 1846 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiş ve 1906'da vefat etmiş olan Hasan Hâlid, hem Hâlidî hem de Mevlevîdir. Bugün elimizde olan iki eserinden biri *Şerh-i Aşknâme-i Dil*'i kaleme almasını onun Mevleviliğine bağlayabiliriz. Müellif öteki eseri *Istılâhât-ı Meşâyıh*'ı, Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Ta'rîfât*, İbn Arabî'nin *Istılâhât*, Kâşânî'nin *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, İsmâil Ankaravî'nin *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, *Kasîde-i Tâiyye Şerhi* ve *Minhâcü'l-Fukarâ*, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin *Câmiu'l-Usûl*, Muhammed Lâhicî'nin *Gülşen-i Râz Şerhi* ve Şeyh Sa'deddîn Nakşbendî'nin *Hall-i Rumûz* adlı eserlerinden derleme ve tercüme yoluyla oluşturmuştur. Ayrıca kimi yerlerde söz konusu tasavvufi terimlerin geçtiği beyitlerden örnekler vermiştir. Madde sonlarında yahut izah aralarında istifade yahut tercüme ettiği kaynakları kısaltmalarla belirtmiş olması, bununla beraber kendi ilave

ettiği açıklamaların yanına da adını yazmış olması, eserin önemli bir vasfını teşkil etmiştir. 850'yı aşkın ıstılahtan başka eserin başında etvâr-ı seb'aya ayrı bir yer ayrılmıştır. Sözlüğün sonunda ise edebiyatta da geniş bir kullanım sahası bulan ebrû, büt, bûse, peymâne, tersâ, tersâ-peçe, tersâ-peçe-i bâde-fürûş, câm, çeşm, hâl, harâbât, hat, humâr, dürd, deyr, ruh, ruhsâr, rind, rûy, zülf, zünnâr, sâkî, sebû, serhoş, şâhid, şarâb, şarâbhâne, şîşe, surâhî, 'ayn, gamze, kad/ kamet, kadeh, kûze-i şarâb, kûy-ı harâbât, leb, müdâme, mest, mutrıb/ muganni, muğ-peçe-i bâde-fürûş, mey, meyhâne, mey-i tahûr ve meykede olmak üzere toplam 44 tabir ayrı bir başlık hâlinde ele alınmıştır. Bütün bu özellikleriyle eser, Latin harflerine aktarılması ve üzerinde çalışılması icap eden kıymetli bir sözlüktür.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Niyazi (2008). *Edirneli Ahmet Bâdî'nin "Riyâz-ı Belde-i Edirne" Adlı Eserinin Tezkire Kısmı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Bursalı Mehmed Tâhir (2000). *Osmanlı Müellifleri*: 1. Cilt. Ankara: Bizim Büro.

Eraydın, Selçuk (2012). Tasavvuf ve Tarikatlar. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı.

Gölpınarlı, Abdülbâki (1944). *Gülşeni Raz*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.

Gölpınarlı, Abdülbâki (1971). *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*: 2. Cilt. Ankara. Millî Eğitim Bakanlığı.

Gölpınarlı, Abdülbâki (1992). *Hafız Divanı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.

Hasan Halid el-Mevlevî (1310). *Istılâhât-ı Meşâyıh*. İstanbul.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (2000). *Son Asır Türk Şairleri*: 2. Cilt. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Kara, Mustafa (1999). Istılâhâtü's-Sûfiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*: 19. Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Karaman, Hayrettin; Özek, Ali; Dönmez, İbrahim Kafi; Çağrıcı Mustafa, Gümüş Sadrettin; Turgut, Ali (1999). Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (1-3 Cilt). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.

Uludağ, Süleyman (2000). İbnü'l-Fârız. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: 21. Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.